

Hamvas Béla
Az öt génusz
(részlet)

A hely mindig festmény és rajz, és nincs belőle több, mint ez az egy. A térnek képlete, a helynek génusza van. Mert nem csak természet és környezet, föld és talaj, éghajlat, növényzet, vizek, hegyek és mindez együttesen. A hely nem csak az, ahol a dolgok vannak. A hely barátságos, vagy ellenszenves, félelmetes vagy szelíd, nyugodt vagy fenséges, és a nyelvnek alig van jelzője, amit nem lehetne a helyre alkalmazni.

Két egyforma hely éppúgy nincs, mint megismétlődő pillanat. Az emberi élet gazdagsága meg nem ismételt pillanatokban, és semmi máshoz nem hasonlítható helyekben van annyira, hogy a Védánta embere azért sajnálja itt hagyni, az életet, mert látni akarja a helyeket, amelyeken még nem járt.

***

Az északi táj határa körülbelül mindenütt az ország északi hegységeinek déli lejtője. Nyugaton Pozsony fölött a Kiskárpátoknál félkörben fölfelé húzódik, majd az Ipolyon túl a Börzsönyön keresztül lenyúlik délre, a Dunán is átlép és a Pilis-hegységet is magába zárja. Vácnál ismét északnak fordul, innen keletre a Mátra és a Bükk déli oldala, végül a borsodi és a sátoraljaújhelyi hegyek. A vonal Szatmár táján éri el Erdélyt.

A vidék erdős és hegyes, de sem az erdők, sem a hegyek nem hasonlítanak a déli, vagy a nyugati erdőkhöz és hegyekhez. A légkör hirtelen nyirkossá válik. Az uralkodó szín a kékeszöld, inkább sötét árnyalatban. A levegő melankolikusan párás, az ég fátyolos, a derült napok, főként télen élesek és üvegesek és a legszebb hónap a szeptember és a január. A tavasz és a nyár esős. Egészében véve a föld észak felé nyílt. Egy lipthói, vagy szepesi táj sokkal jobban hasonlít a nyolcszáz kilométerre levő balti, vagy finn vidékhez, mint a száz kilométerre levő Gyöngyöshöz. Az északi légkör délibb tájakra is átsugárzik, különösen a Dunán túl, és megfesti főként a magaslatokat. A Vértesben és a Bakonyban az ember gyakran találkozik északi tájrészletekkel. Buda környékén is egybeolvad Észak Nyugattal és Déllel. Buda egyébként is olyan összetett táj, mint Visegrád, Tihany, Esztergom, Eger és Tokaj.

Az atmoszféra északi, a síkságok sápadtak és hűvösek, mint a lengyel, vagy a galíciai mezők és semmiben sem hasonlítanak Csallóközhöz, vagy Kemenesaljához. A hegyek és a völgyek, különösen a Tátrától keletre, elhagyatottak. Észak itt annyit jelent, mint középponttalanság. A déli táj centruma Róma és Athén, a nyugatié Párizs.

Északot éppen az jellemzi, hogy középpontatlan. Az egész északi kör Lengyelország és a balti államok, Finn-ország, nem néz egy pontra. Nem fordul semmiféle irányba. És nem azért kulturális provincia, mert iránytalan, hanem azért iránytalan, mert kulturális provincia. Önálló műveltsége és civilizációja nincs, kultúrát nem teremt, a művelődés és polgárosultság eszközeit csak átveszi és használja, de ha azokat nem venné át, sem jelentene különös változást, mint így, hogy átveszi, szintén nem változik. Az eszközök az élet lényeges tartalmait érintetlenül hagyják. A provinciális tájakon semmiféle hatás nem szerves és arra nincs is komoly igény. Mindegy, hogy milyen szövetben jár, milyen közlekedési eszközt használ és milyen komfortja van, milyen könyvet olvas és milyen társadalmi tagozódásban él. Dél vidékein az életrendet a Philia irányítja. Nyugaton a szociális egyensúly törvénye, Északon a természet, amely itt minden civilizációnál erősebb.

Magyarországon szerves kultúra csupán a nyugati génusz körében él. Délen és Erdélyben volt ugyan, de letöredezett, és ami megmaradt, az többé-kevésbé a csupasz lét. Északon nem volt minek letöredeznie. De ami itt megnyilatkozik, mégse az elsődleges természetesség. Provincia annyit jelent, mint olyan tartomány, amelyre a civilizáció még éppen kisugárzik, de éppen csak annyit, és a tartomány a civilizációt egyetlen mozzanattal sem gazdagítja. A

provincializmus ilyen kulturális passzivitás, amelynek sajátos jellege és értéke ebben az érintetlenségben és megérinthetetlenségben van. A provincia történetileg nem aktív, ezért sohasem hódító, sőt inkább meghódított terület. És az északi kör legnagyobb részének tényleg, ha nem is volt mindig tartomány és gyarmat, függetlenségéért többnyire reménytelen küzdelmeket kellett folytatnia. Így Lengyel-ország esetében, amely keleti és nyugati hatások alatt szüntelenül felosztása ellen küzdött. A magyar Felvidék jellegzetes történeti megnyilatkozása a kuruc háború volt, ez a különös, csaknem szektáriánus mozgalom, amelyben egyéni hőstettek és melankolikus bujdosás legendává szövődtek és amelyben alig volt realitás. Nem szabadság-harc, nem forradalom, nem lázadás, nem felkelés, a kuruc háborúnak tulajdonképpen nem volt határozott célja. A kuruc primitív individualista és a melankolikus fantasztika és anarchikus vidéki. Maga sem tudja miért, csak úgy felkelt és bánatában csapatokba verődve harcolt. A rongyos gárda, a mezítlábasok gerilla és partizán tevékenysége reménytelen és rendszertelen és véletlen és formátlan. Az északi ember fájdalmas kezdetlegessége sehol sem nyilatkozott meg oly mélyről, mint itt. Csupa búskomorság és képzelődés, alaptalan remény és bujkálás, üldözöttség, irreális vágyak, rossz helyen alkalmazott szenvedély, túlméretezett aktivitás és elhibázott erőfeszítés, amely soha senkiben egy pillanatra sem keltette a győzelem lehetőségének reményét. Mintha az egész fölkelés csak azért történt volna, hogy kudarcba fulladhasson és a kurucok szétszóródva létük reménytelenségére feleszméljenek.

A magyar történetben a kuruc háború az egyetlen mozgalom, amely mély költészetet és zenét teremtett. Mintha a magyarságnak ez lett volna a szent háborúja. A nép számára volt ebben az erőfeszítésben valami mélyen nagyszerű így is, hogy legyőzetéssel végződött, de nem vereséggel. Abban, amit a kurucság jelent, az egész magyarság osztatlanul részt vesz, és pedig fenntartás nélkül. Sem a török háborúban, sem a végvári harcokban, sem a szabadságharcban az, ami a kuruc háborúban élt, nem nyilatkozott meg, a kezdettől fogva reménytelen harc a hatalom hallatlan túlerejével szemben, nem a diadalért, de konok és mélabús és makacsul ismétlődő nemzeti sors, hogy itt vidáman csak az élhet, aki az idegen elnyomókkal szövetkezik népe ellen, de a dicsőség mégis a bujdosóé.

Ahol nincs civilizáció, ott a szellemet az álmodozás jelenti. És az álom tartja vissza attól, hogy a természetbe olvadjon. Az álom azonban nem szilárd létforma. Északnak nincs tartása, nincs iránya, nincs alapja és ezenfelül minderről nem is tud. Ehelyett van benne valami meghatározhatatlan és szüziesség, negatív esetekben fejletlenség és korlátoltság. Északon az ember legnagyobb mélysége a naiv rajongás. Ezért Petőfi nem alföldi költő, hanem felvidéki, mert az Alföldért csak rajong. Az alföldi ember az elragadtatott érzelmeknek ezt a meleg és üde zenéjét nem ismeri, a közvetlen önkívületet, amely Petőfi természetlírájának szépsége, különösen ott, ahol az nem szándékol, hanem önkéntelen. Petőfi lelkesültsége, szerelmi érzékenysége, túlzása és egész idealitása nem alföldi, hanem északi. Az embernél valamivel kevesebb, ugyanakkor több, mintha erdei állat lenne és angyal. A civilizáció szellemére éhes, de az ténylegesen nem fog rajta, ezért Petőfi hangja madárdalhang és tisztasága a forrásvíz tisztasága. Minden, ami problematikus és nemzetiszínű, az cigányzene és hamis, de annak a sihedernek nagyzolásával hamis, aki sohasem lesz felnőtt. Ez benne a báj és az ellenállhatatlan. Az északi körben azonban nem nyilatkozik meg a primer emberi lét. Észak provincia, ami azt jelenti, hogy a civilizációval vonatkozásban áll, de ez lényegében nem érinti. Ez éppen a vidékiesség. Ezen a kulturális passzivitáson a primer lét minduntalan áttör és a kettő összekeveredik. Ezért a vidékiesség és primitívség mintha ugyanannak a magatartásnak megnyilatkozása lenne. A kultúrával levő kapcsolat sem kapcsolat, a lét sem primer. A kettő között az északi egzisztencia, mint a felhő, hol eloszlik, hol megsűrűsödik, anélkül, hogy bármely szilárd forma felvételére reménye lenne. Ahol nincs hagyományos forma, sem vallás, sem művészet nem bontakozhat ki. Az északi ember mély, de alaktalan. Ez az alaktalan mélység benne a rítustalan és dogmátlan merő érzelmi vallásosság, ami a babona.

A babona az ateizmus egy neme, mondjuk a rosszul alkalmazott hit. A babona hiszékeny. A babonás ember a világot valóságra és csodára osztja fel. Az ember csodából van, de a valóságban él. A világ akkor lenne tökéletes, ha csoda lenne. Nem tudja, hogy a világ misztérium, amely ugyanakkor csoda és valóság. Azon, ami kiszámítható és kiszámított, ami előre tudott és biztos, azon állandóan áttör a váratlan és a kiszámíthatatlan és a lehetetlen. A babonás ember, mint Mikszáth, a jellegzetesen északi hiszékeny ateista, nem vallásos, de képzeletében nem tud mással foglalkozni, mint Zrínyi csodálatos feltámadásával és Szent Péter esernyőjével és ilyen csodákkal, és bár látszólag a csodát neveti ki, mégis csak azt tudja komolyan venni. Az alföldi ember csodahitét szégyenli és a csodát megtagadja, biztosan azért, mert a valóságtól jobban szenved, ez az, amit józanságnak hív és ezzel a szigorú és szívtelen, csaknem barbár józansággal teperi le önmagában azokat a végső érzékenységeit, amelyek csak igen ritkán törnek át humorában és melankóliájában, mint Arany nagy soraiban. Az északi ember fantaszta, ezért nincs stílusérzéke és nincs igazi ízlése. Ízléshiány annyi, mint az életet és a szellemet nem összekapcsolni tudni. Ez az északi provincializmus egyik lényeges vonása s ezért a félműveltség nemcsak a művészetben, hanem a viselkedésben, az öltözködésben, a közéletben, a gondolkodásban, a berendezkedésben és a szórakozásban. Az ízlést az érzelmek helyettesítik. Északon a közösség nem nevezhető társadalomnak, kicsiny és meleg körök élnek egymás mellett, családok és rokonságok, kis egyesületek és társaságok, amelyek néha olyan szorosak, hogy az életjavakat is megosztják, de a kis körökön belül az emberek egymás életfeltételét jelentik. Az ilyen kicsiny társadalmi egységek jellegzetes atmoszférája a pletyka. Az emberek egymásról mindent tudnak, de mivel a társas egység formátlan és primitív, az értesülések irreálisak. Ahol érzelmi alapon természetellenesen szűk alapokon élnek, ott a pletyka okvetlenül kifejlődik. A pletyka pozitív oldala, hogy intim, negatív oldala, hogy indiszkrét. Az északi ember állandóan inog az ősállapotba való visszasüllyedés és a véletlenül odavetett szellem foszlányainak perifériális félreértése között. Sem teljesen primer nem tud lenni, sem a kort, amelyben él, nem érti. Az egyetlen pozitívum számára a természet, mintha nem a közösség problematikája, a művelődés, a művészet, a becsvágy ragadná el, hanem a hideg, vagy a meleg, a szél és az erdő. A természet nem mítosz és nem mese, hanem valami a kettő között, mint a Kalevalában. De ez a természet is nagyrészt anarchikus és csak kettő között választhat, az indokolatlan egyéniesség és az uraságoktól levetett formák között. Vagy extrém individualista, vagy sohasem tud kilépni a közhelyekből. Legtöbbször a kettő együtt. A provinciális társadalom is ezt a két szélső embertípust teremti meg, az emberkerülő félbolondot, vagy a hóbortos konzervatívot. Legtöbbször a kettőt együtt. A precivilizáció és a civilizációs periféria összekeveredik. A közösség lazán függ össze. A települések kicsinyek és ritkák. Nem mintha a természet mostoha lenne. Egyáltalán nem mostohább, mint az Alföldön. A szocialitás híg. Végül mintha mindenki csak egyedül érezné jól magát. A természetet csak a civilizált ember tartja a paradicsomnak és a rousseauizmus jellegzetesen városi magatartás, és pedig egyik legkéseibb városiasság. Aki a természetben él, az tudja, hogy ez nem boldogság, hanem melankólia. Minden jellegzetesen északi költő ezt tanúsítja. És ez magától értetődik. A világ, amelyben él, mulandó, és aki a természetben él, az az elmúlásban él. Csak a szellem örök. Ebben a természetben olyan életérzés bontakozik ki, amely a szellemmel csaknem párhuzamos, ez a képzelet. Fantázia és melankólia. A civilizáció védelme nélkül az ember képzeletével építi körül magát, de képei nem az életben gyűjtött képek változatai, hanem az anamnetikus világból szállnak ki. Ismét a Kalevala. De az igazi nagy északi költők sora is, Burns, Jacobsen, Hamsun. Félények és démonok, tündérek és megelevenedett virágok. A fantázia ebben az alakjában mágikus tehetetlenség, amely ősi inkarnációiból nem tud egészen kilépni. Északon nincs hagyomány. Mindenki egyszer él, kivételesen és véletlenül. Társadalmi és történeti tradíció a mese különös változata és irreális. A gazdaság ugyanolyan anarchikus, mint az életrend. Tervszerűség éppúgy nincs, mint történet, vagy hagyomány. Az emberi képzelet és a természeti szükség a két termelőerő.

Délen a gazdaságnak magasabb célja van, az anyagot az örök rend körébe vonni. Nyugaton a cél a földet intézményesíteni, és ha lehet, megnemesíteni. Északon a gazdaság egyetlen célja az egzisztenciát jól-rosszul fenntartani. Délen az eredmény a gondtalan jólét, Nyugaton a prosperitás, Északon, hogy legyen mit enni. Többnyire csak a szegénységig jut el. A szegénység éppen úgy Északhoz tartozik, mint a fantázia, a melankólia, a babona és a csoda. Az őstermelés erdőgazdaság, juh- és marhatenyésztés. Később meghonosodott a len, a kender és a krumpli. Amennyiben kísérlet történt arra, hogy ezt a termelést kibővítsék, nem a külső körülményekbe ütközött, hanem az ottlakók vérmérsékletébe. Az iparral való kísérletezés különösen az újabb időkben csak azzal az eredménnyel járt, mint egyebütt. Az iparosodás nem az emberből nőtt ki, hanem a túlnépesedés kényszere volt és az élet lényegét nem hogy nem érintette kedvezően, hanem ellenkezést keltett. Az ipar alapja itt is, mint minden nyersanyagban szegény területen, csupán az olcsó munkaerő, semmi egyéb. Észak jellege a kisipar, a kis mesterek, a kis kézművesek, ácsok és asztalosok és bőriparosok. Régebben az északi kisvárosok vásári iparcikkeikről híresek voltak. Észak legjellegzetesebb költője Tompa Mihály. Néhol Wordsworth-i hangja van, de metafizikai mélység nélkül. Vallásos költő, de vallása konvencionális vasárnapi prédikáció-vallás. A természet-melankólia és az anamnetikus képzelet hangja benne a legerősebb, a mítosztalan legendák és az elhagyott vidék szellemében.

Az egyetlen szociális realitás itt a család. Ezért a ház itt fontosabb, mint másutt. Nemcsak otthon, nemcsak fészek és menedék, hanem ezenfelül valami meleg és zárt hely, amely nem természet, hanem humánus. Nem délnyugati ház ez és nem nyugati és nem alföldi tanya, vagy az erdélyi dinasztia vára. Mintha minden ház magában állna, még Késmárk, Lócse, vagy Besztercebánya főterén is. A család megismételhetetlenül egyszeri légköre sugárzik belőle. Ezért a nemesség házai sem paloták vagy kúriák. A nemesi előkelőség és gazdagság ritka és még ritkább, ha nem csupán külsőségekben jelentkezik. Az úri magatartás színvonala is leszállt, ezért északon terjedt el a leginkább a depravált úr, a svihák. Ez az ember nem bohém és nem szélhámos, nem léha és nem züllött. Könnyelműségét az elképzelhetetlenül alacsony színvonal jellemzi. Gőgje inkább komikus, büszkesége pedig szájalomraméltó. A svihák is fantaszták és babonás, melankolikus és hóbortos, de valami végső komolytalanság van benne, az az ember, aki önmagát nem tudja komolyan venni. Könnyen ellomposodik, rossz társaságba kerül, monomániássá lesz és nem tud többé álmodozni.